

ПОСТАТЬ ВАСИЛЯ СТУСА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ

Розглянуто та проаналізовано офіційну політику вшанування пам'яті українського поета, літературознавця, політв'язня, правозахисника Василя Стуса.

Ключові слова: *Василь Стус, Герой України, вшанування пам'яті, комеморативні практики, офіційна політика.*

Василь Стус належить до числа тих представників українського народу, чие ім'я тривалий час намагалися дискредитувати, викреслити з національної пам'яті. Сьогодні ж його порівнюють зі ще одним українцем, у величі якого ніхто вже давно не сумнівається, Тарасом Шевченком. Обоє померли на чужині в одному віці, трохи не доживши до масштабних суспільно-політичних змін у своїх державах: Російській імперії та Радянському Союзі. Обоє повернулися на рідну землю вже після своєї смерті. Перепоховання Василя Стуса, як і свого часу Тараса Шевченка, вражає своєю масштабністю та перетворилося на кількасоттисячний мітинг.

Постать Василя Стуса стала символом незламності людського духу та національної гідності.

Народився Василь Стус на Святвечір 6 січня 1938 року в селі Рахнівка Гайсинського району на Вінничині. Дитячі та юнацькі роки минули в індустріальному Донбасі. Закінчивши середню школу, вступив до Сталінського педагогічного інституту (нині Донецький національний університет – Авт.) на історико-філологічний факультет. Працював учителем української мови та літератури в одній зі шкіл Горлівки на Донеччині. Літературний дебют Стуса-поета відбувся 1959 р., коли у «Літературній газеті» було надруковано невелику підбірку його віршів. У 1963 р. Василь Стус вступив до аспірантури Інституту літератури імені Т. Шевченка АН УРСР.

У Києві він потрапив у творче середовище шістдесятників та став одним із найактивніших його учасників. 4 вересня 1965 р. у столичному кінотеатрі «Україна» на прем'єрному показі стрічки С. Параджанова «Тіні забутих предків» він разом із В'ячеславом Чорноволом та Іваном Дзюбою виступив з протестом проти арештів серед української інтелігенції. Цей вчинок позначився на подальшому життєвому та творчому шляху поета. Через кілька днів його відрахували з аспірантури. Стуса перестають друкувати на батьківщині. Перша його поетична збірка «Зимові дерева» побачила світ за кордоном у Бельгії 1970 року. Василь Стус включився у активну громадсько-політичну діяльність, виступав проти обмеження прав людини, свободи слова. Він увійшов до складу першої правозахисної організації у тодішній УРСР – Громадського комітету захисту Н. Строкатої-Караванської, який виник 1971 р.

Вперше Василя Стуса заарештували у січні 1972 р., а у вересні його засудили до 5 років таборів суворого режиму та до 3 років заслання. Відбував покарання у таборах Мордовії та на засланні у Магадані.

Після звільнення у 1979 р. Василь Стус повернувся до Києва, працював на заводі імені Паризької комуни та на взуттєвому об'єднанні «Спорт». Того ж року Василь Стус вступив до Української гельсінської групи і став одним із активних її учасників. А вже у травні 1980 р. його заарештували вдруге і як особливо небезпечного рецидивіста засудили до 10 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Відбував покарання у таборі особливого режиму ВС 389/36-1 у с. Кучино Чусовського району Пермської області (Російська Федерація).

Василь Стус не полишав літературної роботи під час ув'язнення, активно займався перекладами. Так, під час першого ув'язнення він створив збірку віршів «Палімпсести». Не всі матеріали змогли потрапити на волю, бо були конфісковані табірною адміністрацією. На Захід вдалося переправити матеріали «З таборового зошита», які згодом там й були надруковані.

Навіть в ув'язненні він продовжував боротися, активно виступав проти свавілля табірної адміністрації, разом з іншими ув'язненими домагався надання їм статусу політв'язнів, неодноразово оголошував голодування, за що потрапляв до карцеру. У серпні 1985 р. його в черговий раз було кинуте до карцеру.

Помер Василь Стус в ніч на 4 вересня 1985 р. Поховано його було в селі Копальному Чусовського району Пермської області (Російська Федерація) у безіменній могилі під номером 9. Через чотири роки прах Василя Стуса разом із прахом Юрія Литвина та Олекси Тихого вдалося перевезти в Україну та перепоховати на Байковому кладовищі у Києві 19 листопада 1989 р.

Василь Стус посмертно реабілітований за відсутності складу злочину у його діях.

Заборонений за життя, він повернувся в Україну вже після смерті у пам'яті мільйонів українців, які намагаються віддати гідну шану його пам'яті. Ми ж розглянемо, як саме держава дбає про вшанування і збереження пам'яті про Василя Стуса, які заходи для цього вживаються органами влади.

Вшанувати літературний талант поета, а отже, і віддати йому як людині належну шану і повагу, було вирішено ще за часів існування СРСР. Хоча ще кілька років тому, заарештувавши у 1980 р., його називали «особливо небезпечним рецидивістом», а під час арештів 1972 р. звинуватили у поширенні антирадянської пропаганди та проведенні антирадянської діяльності. Вперше на найвищому державному рівні згадали про Василя Стуса через п'ять років після його смерті, коли у 1991 р. тоді ще Рада Міністрів Української РСР присудила поету посмертно Державну премію Української РСР імені Т. Г. Шевченка у галузі літератури за збірку поезій «Дорога болю» [1].

Наступним кроком у вшануванні пам'яті Василя Стуса стало присудження йому посмертно у 1997 р. Президентом України Леонідом Кучмою ордену

князя Ярослава Мудрого V ступеня «за визначні заслуги перед Українською державою у розвитку національної культури, громадянську мужність у відстоюванні ідеалів гуманізму і незалежності України» [2].

У листопаді 2005 р. тодішній Президент України Віктор Ющенко нагородив поета-правозахисника Василя Стуса найвищою державною нагородою – званням Героя України та орденом Держави «за незламність духу, жертвове служіння Україні і національній ідеї, високі гуманістичні ідеали творчості» [3]. Як не прикро, такий крок викликав неоднозначну реакцію в українському суспільстві, якому притаманні різні соціокультурні цінності. У черговий раз проявилось намагання знайти в соціумі когось «чужого» і якомога детальніше обґрунтувати необхідність його несприйняття суспільством. Залишається сподіватися, що колись все ж таки до нас прийде усвідомлення поваги до нашого минулого.

У березні 2007 р. з'явилася Постанова Верховної Ради України за № 819-V «Про відзначення 70-річчя з дня народження видатного українського поета Василя Стуса» [4], яка й поклала початок державних комеморативних практик зі вшанування пам'яті поета-дисидента. Документ, зокрема, передбачав разом із вже традиційними урочистими зборами провести у місті Києві ще ряд заходів: міжнародну науково-практичну конференцію «Василь Стус: поезія героїчного часу», створити музей Василя Стуса та виділити кошти на спорудження пам'ятника поету.

Трохи менше ніж через рік, у січні 2008 р. з'явився Указ Президента України «Про вшанування пам'яті Василя Стуса» [5] з нагоди його 70-річчя. Відповідно, планувалося провести урочисті заходи у населених пунктах України, пов'язаних із життям, творчою та правозахисною діяльністю Василя Стуса; наукову конференцію в Києві та тематичні конференції, круглі столи в інших регіонах України; різноманітні тематичні заходи у навчальних закладах; забезпечити об'єктивне висвітлення у програмах та нових підручниках для навчальних закладів теми українського визвольного та правозахисного руху, участі в ньому Василя Стуса, підготувати видання творів поета; випустити в обіг конверт і поштову марку. У Києві передбачалося створити музей Василя Стуса та спорудити йому пам'ятник. На органи виконавчої влади на місцях покладалося питання щодо найменування чи перейменування вулиць, проспектів, майданів у населених пунктах України на честь Василя Стуса. Служба безпеки України та Міністерство закордонних справ України мало вжити заходів стосовно повернення в Україну матеріалів, пов'язаних із перебуванням Василя Стуса в місцях позбавлення волі та його творчістю у цей період.

Черговим кроком у вшануванні пам'яті поета-правозахисника Василя Стуса стало прийняття Верховною Радою України Постанови № 4697-VI 15 травня 2012 р. «Про відзначення 75-річчя з дня народження видатного українського поета, політ'язня, Героя України Василя Стуса» [6]. Крім вже традиційних творчих вечорів, вечорів пам'яті, зборів громадськості та різноманітних наукових заходів, планувалося здійснити видання вибраних творів

поета та спогадів про нього, зокрема, перевидання книги «Василь Стус: життя як творчість», автором якої є син Василя Стуса – Дмитро Стус. Серед іншого передбачалося надати статус державного музею Василя Стуса у с. Рахнівці, виділити кошти на впорядкування самого музею, скверу та пам'ятника поету. У черговий раз порушувалося питання про створення у Києві музею В. Стуса та встановлення йому пам'ятника, що до цього часу так і не вирішено.

До 70-річчя від дня народження Василя Стуса Національний банк України, продовжуючи серію «Видатні особистості України», з 8 січня 2008 р. ввів в обіг ювілейну пам'ятну монету номіналом 2 гривні з нейзильберу. На реверсі монети зображено портрет поета на фоні стилізованої мозаїки Алли Горської «Жінка-птаха», від неї праворуч розміщено напис: Василь Стус, ліворуч – роки життя: 1938–1985. На аверсі – в центрі розміщено стилізовану композицію, яка символізує шлях до незалежності, вгорі напівколом розміщено напис: «Національний Банк України», під ним розташовано малий Державний Герб України, внизу написи: 2008/ 2 ГРИВНІ і логотип Монетного двору Національного банку України [7].

У 2008 р. за ініціатииви тодішнього голови Вінницької обласної державної адміністрації Олександра Домбровського на батьківщині Василя Стуса у селі Рахнівка Гайсинського району було закладено парк імені Василя Стуса [8].

На честь поета-правозахисника у цілому ряді міст і містечок названо вулиці і провулки: у Львові, Івано-Франківську, Трускавці і т. д. На мапі Києва у Святошинському районі вулиця Василя Стуса з'явилася наприкінці березня 2003 р. Саме тоді депутати Київської міської ради прийняли рішення про перейменування вулиці Радгоспної на вулицю Василя Стуса [9]. Крім того, вони вважали таке рішення «історично обґрунтованим», оскільки поет колись проживав саме на цій вулиці [10].

Ще у лютому 2010 р. депутати Київської міської ради прийняли рішення про створення скверу імені Василя Стуса [11]. Облаштувати його вирішено на розі проспектів Академіка Палладіна та Перемоги, недалеко від місця, де колись мешкала родина поета. Там же планувалося встановити пам'ятник поету. Проте, на жаль, різноманітні юридичні колізії та цілий ряд неузгоджених бюрократично-правових питань не дозволяють втілити шляхетний задум у життя та створити місце пам'яті видатного поета.

Рішенням Київської міської ради ім'я Василя Стуса присвоєно спеціалізованій школі № 200 Святошинського району міста Києва [12]. Окремі ж навчальні заклади України через недосконалість нормативно-правової бази роками борються за право присвоєння ім'я поета і поки що безрезультатно, як, наприклад, Львівська гімназія міжнародних відносин [13]. Як відомо, безрезультатно закінчилася спроба надати ім'я Василя Стуса Донецькому національному університету, в якому свого часу він навчався і працював.

Наразі в Україні діє три музеї Василя Стуса: у його рідному селі Рахнівці на Вінничині, у Києві та Донецьку. Всі вони створені та діють за підтримки громадськості і приватних фундаторів. Щоправда, донецький музей було

перенесено з Горлівки у грудні 2012 р. за підтримки Адміністрації Президента України. Навіть планувалося забезпечити фінансування Донецького музею Василя Стуса з державного бюджету, про що свого часу в інтерв'ю інтернет-виданню Главком заявила Ганна Герман, перебуваючи на посаді радника Президента України – керівника Головного управління з гуманітарних і суспільно-політичних питань [14].

Увічнено пам'ять про поета і у монументальній скульптурі, зокрема пам'ятники Василю Стусу здебільшого встановлено у населених пунктах, з якими пов'язано його життя: у с. Рахнівка, де він народився, пам'ятник поету відкрито 5 вересня 1995 р. [15, с. 12], пізніше пам'ятник встановили і у Вінниці [16]. У Києві на бульварі Вернадського, в будинку, де жив поет, встановлено меморіальну дошку, а громадськість домагається створення скверу його імені. Лише поки що Донецьк залишив поза увагою постать Василя Стуса, не вважаючи за необхідне гідно вшанувати пам'ять про нього. Щоправда, у 2008 р. на будівлі філологічного факультету Донецького національного університету відкрито меморіальну дошку, присвячену Василю Стусу.

Василь Стус належить до числа тих, кому все ж таки вдалося посісти бодай невелике місце у комеморативній політиці України. Але, на жаль, сприйняття його постаті у свідомості населення України різних регіонів не є однаковим. Відповідно і комеморативна практика органів влади різних рівнів та регіонів відбиває суперечливу суспільну думку щодо постаті Василя Стуса як національного символу.

Головним завданням для влади залишається формування комеморативної політики щодо поета-дисидента, яка б сприяла інтеграційним процесам в українському суспільстві та відповідала національним прагненням українського народу.

Список використаних джерел:

1. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 р. № 52 «Про присудження Державних премій Української РСР імені Т. Г. Шевченка в галузі літератури, журналістики і мистецтва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.knpu.gov.ua/content/postanova-vid-27-lyutogo-1991r-№52-pro-prisudzheniya-derzhavnikh-premii-ursr-imeni-tg-shevc>.
2. Указ Президента України № 1388/97 «Про нагородження відзнакою Президента України «Орден князя Ярослава Мудрого» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1388/97>.
3. Указ Президента України № 1652/2005 «Про присвоєння В. Стусу звання Героя України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3565.html>.
4. Постанова Верховної Ради України від 22 березня 2007 р. № 819-V «Про відзначення 70-річчя з дня народження видатного українського поета Василя Стуса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/819-v>.

5. Указ Президента України від 30 січня 2008 р. № 67/2008 «Про вшанування пам'яті Василя Стуса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/67/2008>.

6. Постанова Верховної Ради України від 15 травня 2012 р. № 4697-VI «Про відзначення 75-річчя з дня народження видатного українського поета, політв'язня, Героя України Василя Стуса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4697-vi>.

7. Національний банк України. Офіційне Інтернет-представництво. Пам'ятні монети України. Василь Стус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/details?coin_id=370.

8. У с. Рахнівці Гайсинського району на батьківщині Василя Стуса закладено парк імені великого поета та правозахисника // Моя Вінниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myvin.com.ua/ua/news/events/358.html>.

9. Рішення Київської міської ради від 27 березня 2003 року № 351/511 «Про перейменування вулиці Радгоспної у Святошинському районі на вулицю Василя Стуса та проспекту Червоних Козаків у Оболонському районі на Московський проспект» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/67565D064606A908C22573C000523A20?OpenDocument.

10. Стенограма пленарного засідання Київської міської ради 27.03.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmr.gov.ua/radacurr.asp?Id=894>.

11. Рішення Київської міської ради від 26 лютого 2010 року № 13/3451 «Про присвоєння скверу імені Василя Стуса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MR100147.html.

12. Рішення Київської міської ради від 8 липня 2010 року № 983/4421 «Про присвоєння закладам освіти міста Києва імен видатних українських діячів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/0AC22EFE39E17665C225779F00686E92?OpenDocument.

13. Львівська гімназія міжнародних відносин поверне собі ім'я В. Стуса лише тоді, коли цього захоче Кабмін // ЗІК. – 2008. – 6 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2008/02/06/124878>.

14. Ганна Герман: «Україна починає виходити з проблеми Тимошенко» // Главком. – 2011. – 12 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/5588.html>.

15. Гарматюк А. Дещо про покоління Василя Стуса // Де сила й тиск – там опір повсякчас... Стусове коло: Спогади Анатолія Гарматюка та його друзів. – Вінниця: О. Власюк, 2007. – 66 с.

16. Стус на крилі, або Історія одного вінницького пам'ятника // Україна молода. – 2004. – 31 січня.

Ведмидь Л. А. Образ Василя Стуса в национальной памяти

Рассмотрена и проанализирована официальная политика почитания памяти украинского поэта, литературоведа, политзаключенного, правозащитника Василя Стуса.

Ключевые слова: *Василий Стус, Герой Украины, почитание памяти, комеморативные практики, официальная политика.*

Vedmid' L. A. The image of Vasyl' Stus in the national memory

The article deals with the official commemoration policy of Ukraine poet, literary critic, prisoner of state, defender of right Vasyl' Stus.

Keywords: *Vasyl' Stus, Hero of Ukraine, commemoration, official policy.*